

An Analysis of Fitzgerald's Translation Strategies in His Two Translations of Jāmī's Salāmān va Absāl: A Chestermanian Perspective

Abolfazl Horri*

Abstract

This article examines Chesterman's translation strategies in Fitzgerald's two translations of Salaman and Absal by Jamī. The main issue is how Fitzgerald used various translation strategies proposed by Chesterman to transfer Jamī's work into English and what effects these strategies had on the target text. The main research question is how to explain Fitzgerald's rewriting and modification of the original text through these translation strategies. The research method is descriptive-analytical. The descriptive part examines Fitzgerald's translation strategies in the beginning and ending sections of the poem, and the analytical part analyzes the consequences of these strategies. The research findings show that Fitzgerald mainly used syntactic strategies such as changing form, changing expression, and literal translation in the first translation, and semantic and intentional strategies such as cultural filtering, information reduction, summarization, and naturalization in the second translation. These strategies led to changes in meaning, syntax, and intention in the target text, and Jamī's original work was not only rewritten but also interpreted and reinterpreted. The results indicate that Fitzgerald was able to create an acceptable work for English-speaking readers in the second translation, but at the cost of losing accuracy and fidelity to the original text. This study can contribute to a better understanding of the impact of translation strategies on literary and philosophical texts and highlight the role of translation in transferring cultural and spiritual concepts.

* Associate Professor of Translation Studies, English Department, Faculty of Literatures & Languages, Arak University, Arak, Iran, horri2004tr@gmail.com

Date received: 05/06/2024, Date of acceptance: 14/04/2025, Date Printed: 01/01/2026

Keywords: Translation strategies, Adaptation, FitzGerald, Ja'mi, Salaman & Absal.

Introduction

This article seeks to examine, within the framework of Descriptive Translation Studies (DTS) proposed by Toury (1995), the shifts that Fitzgerald employed in his translation of Jāmī's *Salāmān va Absāl*, while also analyzing his methods and strategies through Andrew Chesterman's (1997) taxonomy of translation strategies. However, the study revolves around three main questions:

- a) How did Fitzgerald utilize Chesterman's proposed translation strategies to render Jāmī's work into English?
- b) What effects did these strategies have on the target text?
- c) How can Fitzgerald's rewriting and modifications of Jāmī's *Salāmān va Absāl* be explained through these translation strategies?

Materials & methods

The research method of this article is descriptive-explanatory. In the descriptive section, Fitzgerald's translation techniques and methods are analyzed through the lens of Chesterman's translation strategies, adopting a primarily linguistic approach. In the explanatory section, the consequences of Fitzgerald's translation strategies in rendering *Salāmān va Absāl* are discussed. The findings of this description and explanation can also be examined from the perspective of other culture-oriented approaches. The data for this study consists of selected verses from the opening and closing sections of Jāmī's poem (Bombay, 1355 AH).

Chesterman categorizes translation strategies into three sub-groups: syntactic, semantic, and pragmatic.

- Syntactic strategies primarily manipulate the form and structure of the text (p. 94).
- Semantic strategies modify the meaning and concept.
- Pragmatic strategies alter the overall message itself, effectively changing the intended communication (ibid., p. 107).

A general comparison of the verses with Fitzgerald's two translations, along with an examination of his abridged version in the second translation, reveals key differences in the application of these three strategy types:

1. In the first translation, Fitzgerald predominantly employed syntactic strategies, such as form shift, clause restructuring, and literal translation. These strategies led to syntactic and structural modifications in the target text.
2. In the second translation, Fitzgerald relied more on semantic and pragmatic strategies, including cultural filtering, information reduction, explicitation, summarization, and domestication/naturalization. These strategies had a more pronounced impact on the meaning and conceptual framework of the target text.
3. The first translation remains more faithful to the original text due to its use of syntactic strategies, introducing fewer alterations. In contrast, the second translation, through semantic and pragmatic strategies, rewrites and reinterprets the original, bringing it closer to the target language and culture.
4. While the second translation produces a more acceptable work for the target audience, it does so at the expense of precision and fidelity to the source text.

Ultimately, the fundamental differences between the two translations stem from divergent translation strategies:

- The first translation adheres more closely to the original due to its syntactic approach.
- The second translation, employing semantic and pragmatic strategies, engages in greater rewriting and reinterpretation of the source text.

Discussion & Result

As evidenced by the descriptive and analytical examination of the concluding verses of Jāmī's *Salāmān va Absāl*, Fitzgerald employed diverse translation strategies. The key question, then, is: What are the findings and implications of this data analysis?

It appears that Fitzgerald's application of Chesterman's translation strategies in the two versions of *Salāmān va Absāl* aligns with his own evolving philosophy of translation. In the first translation, Fitzgerald sought to preserve the Eastern and mystical essence of Jāmī's work, whereas in the second translation, he abandoned this approach in favor of a more liberal stance. This shift—from literal translation to interpretive/adaptive translation—mirrors the transition from syntactic and semantic strategies in the first rendition to dynamic, communicative, and pragmatic strategies in the second.

Ultimately, Fitzgerald's translation strategies transformed the mystical ambiance of Jāmī's work into a reconstructed literary piece within the English tradition. While his translation retained some of the original mystical and philosophical concepts, the macro-level alterations rendered the text more accessible to English readers—albeit at the cost of diluting the depth and contemplative richness of Jāmī's Islamic mysticism. Consequently, Fitzgerald's translation is perceived less as a direct transmission of Jāmī's spiritual ethos and more as an independent literary-philosophical work in the English tradition—one that carries poetic and philosophical weight but does not fully encapsulate the profound Islamic mysticism and philosophy of the original. Some key findings are as follows:

1. Syntactic vs. Semantic Strategies:

- The study reveals that Fitzgerald predominantly used syntactic strategies (e.g., literal translation, sentence restructuring) in his first translation, while the second translation relied more on semantic and pragmatic strategies, such as cultural filtering, summarization, naturalization, and selective omission.

2. Translator's Role and Cultural Context:

- Fitzgerald's two translations reflect an evolutionary shift—from an adequate and source-oriented approach to a more acceptable, adaptive, and target-culture-friendly rendition.

3. Adequacy vs. Acceptability:

- While the second translation is culturally more appropriate, it sacrifices some of the precision and fidelity to Jāmī's original poem compared to the first version.

4. Strategies and Their Consequences:

- Fitzgerald's choice of strategies—syntactic in the first translation vs. semantic/pragmatic in the second—significantly altered the structure and form of Jāmī's work, particularly in the later version.
- His approach transitioned from a source-text-faithful translation (1856) to a target-culture-adapted, reader-acceptable rendition (1879), demonstrating the applicability of Chesterman's theoretical framework.

Conclusion

This study underscores how translation strategies shape the reception of mystical and philosophical texts across cultures. Fitzgerald's case illustrates the trade-off between fidelity and adaptability, highlighting the translator's pivotal role in negotiating meaning between linguistic and cultural boundaries.

Bibliography

- Arberry, A. J. (1956). *FitzGerald's Salaman and Absal: A study*. London: Cambridge University Press.
- Chesterman, A. (1997). *Memes of translation: The spread of ideas in translation theories*. Helsinki: University of Helsinki.
- Davis, D. (2013). Edward FitzGerald, Omar Khayyam and the Tradition of Verse Translation into English. In A. Poole, C. van Ruymbeke, W. H. Martin, & S. Mason (Eds.), *FitzGerald's Rubaiyat of Omar Khayyam: Popularity and Neglect* (pp. 1-14). London: Anthem Press.
- Drury, A. (2015). *Translation as transformation in Victorian poetry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Emami, H. (2006). *FitzGerald as a Translator and Mediator of Persian Literature* (PhD thesis). University of Birmingham.
- Farahzad, F. (2006). Strategies of Appropriation: Khayyam and Rumi. *Translation Studies*, 4(15), 44–52.
- Horri, A. (2024). FitzGerald's *Salāmān and Absāl* of Jāmī: A study of FitzGerald's rewriting of Jāmī's mystical poem based on Lefevre's (1992) approach. *Journal of Mystical Literature Research*, *17*(2), 145–163. <https://doi.org/10.22108/JPLL.2024.141717.1841> [in Persian]
- Jāmī, A. (1355 AH). *Salāmān va Absāl* [The poem of Salāmān and Absāl]. (Sharaf al-Din Kotbi, Ed.). Bombay: Matba'eh Qimmeh. [in Persian]
- Javadi, H. (2017). *The influence of Persian literature on English literature*. Tehran: SAMT. [in Persian]
- Loloei, P. (1995). Persian literature and Edward FitzGerald. *Farhang Journal*, *18*, 161–192. [in Persian]
- Mian, A. A. (Ed.). (2021). *The Bruce B. Lawrence Reader: Islam beyond Borders*. Durham and London: Duke University Press.
- Saffari, K. (1978). *Iranian legends and stories in English literature (A study in comparative literature from the 17th to the 19th century up to 1859)*. University of Tehran Press. [in Persian]
- Saffarpour, M. A. (2016). *A Study on Transferring Culture-oriented Elements in Jami's Salaman and Absal Translation* (Unpublished MA thesis). Birjand University, Birjand, Iran. [in Persian]
- Terhune, A. M. (1947). *The Life of Edward FitzGerald, Translator of the Rubāiyāt of Omar Khayyām*. New Haven, CT: Yale University Press.

- Terhune, A. M., & Terhune, A. B. (Eds.). (1980). *The Letters of Edward FitzGerald* (4 vols.). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Toury, G. (1995). The nature and role of norms in translation. In Venuti, L. *The translation studies reader*. London: Routledge.
- Yohannan, J. D. (2006). *Persian poetry in England and America: A two hundred year history* (A. Tamimdari, Trans.). Tehran: Rozaneh. (Original work published 1977).

راهکارهای ترجمه‌ای فیتزجرالد در دو برگردان *اسلامان و ابسال* جامی از منظر چسترمن (۱۹۹۷)

ابوالفضل حری*

چکیده

این مقاله، راهبردهای ترجمه‌ای چسترمن را در دو برگردان فیتزجرالد از *اسلامان و ابسال* جامی را بررسی می‌کند. مسأله اصلی این است که چگونه فیتزجرالد با استفاده از راهبردهای مختلف ترجمه‌ای پیشنهادی چسترمن، اثر جامی را به زبان انگلیسی منتقل کرده است و چه تأثیراتی این راهبردها بر متن مقصد داشته‌اند. پرسش اصلی تحقیق این است که چگونه می‌توان از رهگذر راهبردهای ترجمه‌ای، بازنویسی و جرح و تعدیل فیتزجرالد از اثر اصلی را تبیین کرد. روش تحقیق، توصیفی-تبیینی است. بخش توصیفی، راهبردهای ترجمه‌ای فیتزجرالد را در دو بخش آغازین و انجامین منظومه، و بخش تبیینی تحلیل تبعات این راهبردها را تحلیل می‌کند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند فیتزجرالد در برگردان نخست خود عمدتاً از شگردهای راهبرد نحوی مانند تغییر صورت، تغییر بیان، و ترجمه تحت‌اللفظی، و در دومین برگردان از شگردهای راهبرد معنایی و منظورشناختی مانند فیلتر فرهنگی، حذف و کاهش اطلاعات، تلخیص، و بومی‌سازی و طبیعی‌سازی بهره برده است. این راهبردها منجر به تغییرات معنایی، نحوی، و منظورشناختی در متن مقصد شده‌اند و اثر اصلی جامی را به ویژه در دومین برگردان، نه فقط بازنویسی، بلکه تفسیر و تعبیر کرده است. نتایج نشان می‌دهد فیتزجرالد با استفاده از این راهبردها توانسته است در دومین برگردان خود، اثری پذیرفتنی برای مخاطب زبان و فرهنگ انگلیسی ایجاد کند، اما در عین حال، از دقت و وفاداری به متن اصلی کاسته است. این مطالعه می‌تواند به درک بهتری از

* دانشیار مطالعات ترجمه، گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران، horri2004tr@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۵، تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱

تأثیر راهبردهای ترجمه بر متون عرفانی و فلسفی کمک کند و نقش ترجمه در انتقال مفاهیم فرهنگی و معنوی را روشن تر سازد.

کلیدواژه‌ها: راهکارهای ترجمه‌ای، اقتباس، فیتزجرالد، جامی، سلامان و ابسال.

۱. مقدمه

بحث دربارهٔ کم‌وکیف ترجمه‌های فیتزجرالد از ادبیات فارسی به‌ویژه رباعیات بسیار است و وجوه مختلف ترجمه‌گری رباعیات را بررسی کرده‌اند اما ترجمه‌گری *سلامان و ابسال* و *منطق‌الطیر* کمتر محل بحث بوده است. عمدهٔ دیدگاه‌ها و آراء فیتزجرالد دربارهٔ ترجمه در نامه‌های وی مشهود است که به افراد مختلف از جمله دوست و آموزگار خود، ادوارد کاول، نوشته است. آنچه از این نامه‌ها و مراسله‌ها پیداست، فیتزجرالد دیدگاهی واحد و یگانه دربارهٔ ترجمه ندارد و در نگاهی کلی می‌توان گفت فیتزجرالد در چهار نسخهٔ ترجمهٔ خود از رباعیات و دو نسخهٔ ترجمه از *سلامان و ابسال* و تک‌نسخهٔ ترجمه از *منطق‌الطیر*، به دستکاری و حکواصلاح و جرح و تعدیل و تقریر و اقتباس دست می‌زند و در کل، به جای آنکه اصل آثار را ترجمه کند، این آثار را به نوعی «بازنویسی» می‌کند. فیتزجرالد این بازنویسی را از رهگذر روش‌ها و راهکارهای مختلف ترجمه‌ای انجام می‌دهد: از تغییر صورت (transposition) و تغییر بیان (modulation) گرفته تا معادل‌یابی (equivalence) و همانندی (adaptation) و تلخیص (summerizing) و در نهایت، حذف (omission) کلی ابیات و پاره‌ها و بخش‌هایی از متون اصلی.

این مقاله می‌کوشد در چارچوب مطالعات توصیفی ترجمه (descriptive translation studies/DTS) پیشنهادی توری (۱۹۹۵) و از رهگذر بررسی تغییر و تبدیل‌هایی (shifts) که فیتزجرالد در فرایند برگرداندن منظومهٔ جامی انجام داده، و از رهگذر چارچوب عملی راهبردهای ترجمه‌ای پیشنهادی آندری چسترمن (۱۹۹۷)، روش‌ها و راهکارهای فیتزجرالد را توصیف و تحلیل کند. نتایج مترتب بر این توصیف نشان می‌دهد فیتزجرالد در هر دو نسخهٔ ترجمه، از انواع راهبردهای نحوی و معنایی و منظورشناختی پیشنهادی چسترمن بهره برده، و از ترجمه‌ای بسنده و وفادار به متن جامی در برگردان اول، به ترجمه‌ای پذیرفتنی و وفادار به فرهنگ مقصد در برگردان دوم گذار کرده و منظومهٔ جامی را نه ترجمه، بلکه بیشتر بازنویسی کرده است که در مجالی دیگر به تفصیل به بحث «بازنویسی» اشاره خواهد شد.

با این وصف، سه مسئله اصلی این مقاله است که الف) چگونه فیتزجرالد با استفاده از راهبردهای مختلف ترجمه‌ای پیشنهادی چسترمن، اثر جامی را به زبان انگلیسی منتقل کرده است؟ ب) چه تأثیراتی این راهبردها بر متن مقصد داشته‌اند؟ و ج) چگونه می‌توان از رهگذر راهبردهای ترجمه‌ای، بازنویسی و جرح و تعدیل فیتزجرالد از منظومه *سلامان* و *ابسال* جامی را تبیین کرد؟

۲. پیشینه پژوهش

پیشینه مرتبط با ترجمه فیتزجرالد از منظومه جامی در منابع و مأخذ گوناگون آمده است. صفاری (۱۳۵۷) نیز اشاراتی به ترجمه فیتزجرالد از منظومه جامی کرده و ضمن ذکر دیدگاه‌های تونه (Thonet)، مستشرق فرانسوی، ترجمه فیتزجرالد را «ترجمه منظوم شخص تازه‌کاری» می‌داند که «صاحب ارزش و لیاقت واقعی» است؛ زبان فارسی را خوب ادراک کرده و دشواری فهم متن اصلی را می‌توان «عذری پذیرفتنی» برای «اشتباهات» وی لحاظ کرد (ص. ۲۰۲). همچنین، صفاری به نقل از تونه، نسخه دوم ترجمه فیتزجرالد را ترجمه‌ای «تقطیری» یا تلخیصی می‌داند که فیتزجرالد به برخی دلایل آن را پیشه خود کرده است: ترجمه، از هر نوع تفکر ناسازگار با ریاکاری دوران ویکتوریا پاک و صاف باشد؛ برای مردم انگلیس در عهد ویکتوریا خواندنی باشد؛ عهدی که نویسندگان عامه‌پسند به مفاهیم کلیسیا و وطن و کانون خانگی، اهمیت می‌دادند. از این رو، صفاری، معتقد است فیتزجرالد منظومه جامی را «فدای این راه» کرده است (ص. ۲۰۲). لؤلویی (۱۳۷۴) نیز به ترجمه‌های فیتزجرالد اشاره، و ترجمه فیتزجرالد را در مجموع «زیبا و فصیح» و مطابق با سنت شعر انگلیسی ارزیابی می‌کند. یوحنا (۱۳۸۵) نیز معتقد است منظومه *سلامان* و *ابسال* جامی، اولین منظومه‌ای بود که فیتزجرالد و کاول با یکدیگر خواندند (ص. ۱۳۵).

در ارتباط با پیشینه مطالعاتی و تحقیقاتی، چندین اثر وجوه مختلف محتوایی و صوری و ترجمه‌ای *سلامان* و *ابسال* را بررسی کرده‌اند. امامی (۲۰۰۶) در فصلی از رساله دکتری خود به این داستان می‌پردازد و روایتگری فیتزجرالد را بررسی می‌کند. صفارپور (۲۰۱۶) انتقال عناصر فرهنگ‌محور را در برگردان انگلیسی فیتزجرالد از رهگذر یازده راهبرد آیکسلا (Aixela 1996) بررسی می‌کند. از آن جمله است راهبردهای تکرار، ترجمه زبانی (غیر فرهنگی)، همگانی‌سازی جزئی و کامل، مترادف معنایی، بومی‌سازی، و حذف. صفارپور (۲۰۱۶) انتقال عناصر فرهنگ‌محور را در برگردان انگلیسی فیتزجرالد بررسی می‌کند.

جوادی (۱۳۹۶) نیز اشاراتی به کیفیت ترجمه فیتزجرالد از روایتگری جامی کرده است. حری (۱۳۰۳) نیز بازنویسی فیتزجرالد از سلامان و ابسال را از منظر دیدگاه لفویر (۱۰۰۲) بررسی کرده است. دیویس (۲۰۱۳) نیز ضمن اشاره به روابط تابو در شعر فارسی، اذعان دارد به اینکه «انسان عصر ویکتوریا به سختی می‌پذیرفته که بیرون از گلچین‌های یونانی بتواند پیکره‌ای از آثار پیدا کند که هم‌جنس‌خواهی را تحسین کرده باشد. و اگر مترجمی تصمیم می‌گرفت اشعار تابوی یونانی را ترجمه کند، در معرض اتهام قرار می‌گرفت» (ص. ۶). به زبان دیویس، «خوشبخت فیتزجرالد که توانسته بود مجموعه اشعاری را پیدا کند که می‌توانستند رخنه‌ها را بیان حالات و احساسات وی باشد بی‌آنکه وی را در مظان اتهام قرار بدهد». از این رو، به باور دیویس، اینکه فیتزجرالد برای اولین طبع‌آزمایی در ترجمه شعر، منظومه سلامان و ابسال را انتخاب کرده، از روی اتفاق نیست (همان). با این وصف، کاربری راهبردهای ترجمه‌ای فیتزجرالد در منظومه سلامان و ابسال جامی از منظر الگوی آندری چسترمن (۱۹۹۷) در منبعی دیگر بررسی نشده و این مقاله، جزو اولین گام‌ها به شمار می‌آید.

۳. روش

روش تحقیق این مقاله، توصیفی-تبیینی (descriptive-explanatory) است. در بخش توصیفی، راهکارها و روش‌های ترجمه‌ای فیتزجرالد از منظر راهبردهای چسترمن توصیف و تعیین می‌شوند که رویکردی عمدتاً زبان‌شناختی (linguistic) است. در بخش تبیین، به تبعات برآمده از راهکارهای ترجمه‌ای فیتزجرالد در برگردان سلامان و ابسال جامی اشاره می‌شود. نتایج این توصیف و تبیین می‌تواند از منظر دیگر رویکردهای فرهنگ‌محور نیز بررسی شود. داده‌های مقاله از گزیده‌ای از ابیات آغازین و انجامین منظومه جامی (بمبئی، ۱۳۵۵ ه.ق) است. خود این منظومه به چند دلیل انتخاب شده است. اول، سلامان و ابسال از جمله آثار عرفانی است که بیش از چهارده روایت از آن در دوره‌های مختلف ادبی ایران در دسترس است و از منظر تاریخی و عرفانی و تمثیلی و فلسفی به مباحث بسیاری دامن زده است و بررسی ترجمه انگلیسی آن ممکن است شمایی از حضور این اثر در فرهنگ انگلیسی غالب در شبه‌جزیره هند و متعاقباً، جهان انگلیسی زبان به دست بدهد. دوم، با اینکه رباعیات خیام و سلامان و ابسال جامی را فیتزجرالد ترجمه کرده، آن اندازه که ترجمه فیتزجرالد از رباعیات شهرت یافته، این ترجمه فیتزجرالد از اثر جامی شهرت نیافته است.

علت این بی‌توجهی کمتر بررسی شده است. سوم، بجز یکی دو پایان‌نامه به زبان انگلیسی، هیچ منبع دیگری به فارسی ترجمه فیتزجرالد را بررسی نکرده است.

علت انتخاب این نسخه از منظومه نیز این است که به نسخه فوربس فالکنر (لندن ۱۸۵۰) در دسترس فیتزجرالد نزدیک‌تر است. از آنجا که فارسی هندی (indo-Persian) با فارسی ایران، ممکن است به ویژه از حیث آوایی و نگارشی فرق کند (بنگرید به Mian, 2021, p.166)، این اختلاف نسخ ممکن است بر درک و برداشت فیتزجرالد تأثیر گذاشته باشد. با این حال، همانندی نزدیک دو نسخه فارسی این مشکل را برطرف می‌کند. داده‌های انگلیسی بررسی شده در این مقاله نیز دو نسخه فیتزجرالد (۱۸۵۶ و ۱۸۷۹) مبتنی بر آربری (۱۹۵۶) است که امکان مقایسه دو نسخه ترجمه را با یکدیگر و با ترجمه تحت‌اللفظی خود آربری فراهم می‌آورد. از همه مهم‌تر، دسترس‌پذیری این منابع فارسی و انگلیسی عمده دلیل توسل به این منابع بوده است. حجم و اندازه داده‌های منتخب محدود به ابیات آغازین و بخش انجامین منظومه است، اما به دلیل مجال اندک، امکان بررسی همه جانبه این داده‌ها نبوده است که از جمله محدودیت‌های این مقاله است. واحد بررسی ترجمه‌ها (unit of translation) بر اساس تغییر و تبدیل‌های (shifts) واژگان، عبارات، مصرع‌ها و ابیات در سطوح نحوی و معنایی و منظورشناختی در سطح خرد (micro-text) و کلان‌متن (macro-text) پیشنهادی چسترمن است. ابیات آغازین، معمولاً مینیاتوری از ویژگی‌های ادبی و سبک و سیاق جامی به دست می‌دهد، به ویژه اینکه طبق رسم مألوف آثار کلاسیک فارسی، با وصف و نعت آفریدگار همراه است که سرآغاز هر کاری است. ابیات انجامین به ویژه تعبیر و تفسیر عرفانی منظومه محسوب می‌شود و از این رو، توصیف و تحلیل راهبردهای ترجمه‌ای فیتزجرالد در ترجمه یا بازنویسی مفاهیم عرفان اسلامی، ممکن است نکاتی را از علل بازنویسی فیتزجرالد عیان کند، چه ممکن است شبکه معنایی زبان انگلیسی، وجوه مشترک زیادی با شبکه معنایی عرفان ایرانی پیدا نکند و همین سبب شود که منظومه جامی به مثابه سرمایه فرهنگی (در واژگان بوردیو)، به تمامی در فرهنگ انگلیسی، لونی دیگر پیدا کند.

۴. یافته‌ها

ابتدا، لازم است توصیفی از عملکرد ترجمه‌ای فیتزجرالد در دو نسخه اول (۱۸۵۶) و نسخه دوم (۱۸۷۹) بر اساس راهبردهای چسترمن ارائه شود. راهبردهای ترجمه‌ای چسترمن

(۱۹۹۷) شکل تکامل یافته الگوهای پیش از خود است (از قبیل کنفورد، ۱۹۶۵؛ نایدا، ۱۹۶۴؛ نیومارک، ۱۹۸۸؛ بیکر ۱۹۹۲). از نظر چسترمن، راهبردها، «روش‌های در اختیار و دسترس مترجمان برای تبعیت از هنجارها هستند که به مترجمان در نیل به ترجمه‌ای مطلوب و بهینه یاری می‌رسانند (ص. ۸۸). چسترمن (۱۹۹۷) راهبردها را به دو گروه ناظر به درک متن مبدأ (comprehension strategies) و ناظر به متن مقصد (production strategies) تقسیم‌بندی می‌کند. راهبردهای ناظر به متن مبدأ، متن اصلی را درک و تحلیل می‌کند و راهبردهای تولید متن مقصد نشان می‌دهند چگونه مترجم از ساختمایه زبانی بهره می‌گیرد تا ترجمه‌ای مناسب در زبان مقصد تولید کند. چسترمن،

راهبردهای ترجمه‌ای را به سه گروه فرعی نحوی (syntactic)، معنایی (semantic)، و منظورشناختی (pragmatic) تقسیم‌بندی می‌کند. هرگونه تغییر و تبدیل دستوری در سطح نحو است و پیداست که تبدیل بزرگ‌تر، تبدیل کوچک‌تر را نیز شامل می‌شوند. راهبردهای نحوی، در کل، فرم و صورت متن را دستکاری می‌کنند (ص. ۹۴). هرگونه تغییر مرتبط با معناشناسی واژگان در این دسته قرار می‌گیرند، اما وجوهی از معنای جمله‌واره‌ها، مانند تأکیدها، را نیز در برمی‌گیرند (ص. ۱۰۱) و عمدتاً به انتخاب و چینش اطلاعات در متن مقصد مربوط می‌شوند؛ و مترجم براساس دانش خود از مخاطبان اثر ترجمه‌شده، از این راهبردها بهره می‌برد. اگر راهبردهای نحوی فرم و صورت؛ و راهبردهای معنایی مفهوم را دستکاری می‌کنند؛ راهبردهای منظورشناختی، کلیت پیام را دستکاری می‌کنند و خود پیام را تغییر می‌دهند. (همان: ۱۰۷). هر یک از این سه راهبرد، خود نزدیک به ده راهبرد فرعی دارد. جدول زیر گویای انواع راهبردهای فرعی سه راهبرد اصلی نحوی و معنایی و منظورشناختی است:

جدول ۱. راهبردهای سه‌گانه چسترمن

راهبرد منظورشناختی		راهبرد معنایی		راهبرد نحوی	
Cultural filtering	پالایش فرهنگی	Synonymy	مترادف	Literal translation	ترجمه تحت‌اللفظی
Explicitness change	تغییر صراحت	Antonymy	متضاد	Loan, calque	وام‌واژه، گرت‌برداری
Information change	تغییر اطلاعات	Hyponymy	زیرشمولی	Transposition	جاب‌جایی
Interpersonal change	تغییر رابطه بین‌افردی	Converses	معکوس	Unit shift	تغییر واحدهای زبانی
Illocutionary change	تغییر کنش غیربیانی	Abstraction change	تغییر از محسوس به ملموس و برعکس	Phrase structure change	تغییر ساختار عبارت
Coherence change	تغییر انسجام	Distribution change	تغییر توزیع و پخشندگی	Clause Str. Ch.	تغییر ساختار جمله‌واره
Partial translation	ترجمه جزئی	Emphasis change	تغییر تأکید	Sentence Str. Ch.	تغییر ساختار جمله
Visibility change	تغییر مرئیت	Paraphrase	بازگزاری و نقل به معنا	Cohesion	تغییر پیوستگی
Transediting	تغییر پسا-ویراستاری	Trope change	تغییر زبان مجازی	Level shift	تغییر سطح
Other pragmatic changes	دیگر تغییرات منظورشناختی	Other semantic changes	دیگر تغییرات معنایی	Scheme change	تغییر اوزان

چسترمین معتقد است مترجمان از رهگذر راهبردها می‌کوشند خود را با هنجارها و قواعد حاکم انطباق دهند؛ البته، این انطباق، همان تعادل (Equivalence) نیست؛ بلکه بدین معناست که مترجمان می‌کوشند تا حد امکان، ترجمه را به مطلوب ذهنی خود نزدیک کنند (چسترمین، ۱۹۹۷: ۸۸). چسترمین راهبردهای پیشنهادی خود را، ابتکاری، انکشافی، و کارآمد توصیف می‌کند که به جزئیات نمی‌پردازند و انعطاف خود را حفظ می‌کنند (همان: ۹۳). در مجموع، چسترمین، نزدیک به سی راهبرد ترجمه‌ای را در سه سطح نحوی و معنایی و منظورشناختی پیشنهاد می‌کند.

با این حال، مسأله فقط شناسایی و تعیین این نوع راهبردها نیست، بلکه هدف این است که در نگاهی کلی، مترجم در فرایند ترجمه، کدام راهکار یا روش را در ترجمه انتخاب کرده است. دیگر اینکه، این راهبردها در سطح خرد، چگونه به تبیین تغییرات در سطح کلان یاری می‌رسانند. از همه مهم‌تر اینکه، آیا تغییرات در سطح کلان، بر معنا و مفهوم کلی برگردان انگلیسی منظومه به مثابه اثر عرفانی تأثیر گذاشته یا نگذاشته است. در واقع، به نظر می‌رسد بتوان از منظر بررسی راهبردهای اتخاذشدهٔ فیتزجرالد در سطح خرد، به راهکار یا روش کلی وی در ترجمه در سطح کلان پی برد. با این وصف، پیش فرض اولیه این است که فیتزجرالد در نسخهٔ اول ترجمهٔ *سلامان و ابسال*، عمدتاً از راهبردهای نحوی و معنایی؛ و در نسخهٔ دوم، به طور گسترده از راهبردهای معنایی و به ویژه منظورشناختی بهره برده که در نهایت، به بازنویسی کامل منظومهٔ جامی منجر شده است.

۱.۴ گردآوری داده‌ها از بخش انجامین منظومه

بخش انجامین منظومه، بخش تعبیر و تفسیر روایتی است که جامی از داستان *سلامان و ابسال* به دست می‌دهد. در این بخش، جامی می‌کوشد تفسیری عرفانی از هریک از پاره‌های روایت ارائه کند؛ اینکه، منظور از *سلامان و ابسال* چیست؛ حضور پادشاه و حکیم به چه معناست؟ مراد از زهره چیست و جز اینها. به همین ترتیب، فیتزجرالد نیز می‌کوشد برگردانی نزدیک به هم و تا اندازه‌ای تحت‌اللفظی و گاه، تفسیری از این لایه‌های عرفانی داستان به دست بدهد. ابتدا، برگردان ابیاتی از بخش انجامین در دو ترجمهٔ فیتزجرالد:

جدول ۲. دو برگردان فیتزجرالد از بخش انجامین منظومه *سلامان* و اِباسال

متن فارسی	برگردان اول (۱۸۵۶)	برگردان دوم (۱۸۷۹)
در بیان آنکه مقصود از اینها که مذکور شد چیست	—	Expounding the intention of the things above-mentioned
صانع بی چون چو عالم آفرید عقل اول را مقدم آفرید	The Incomparable Creator, when this World He did create, created First of All <i>The First Intelligence</i>	When the incomparable Creator made the world, He created before all else the First Intelligence;
ده بود سلک عقول ای خرده دان وان دهم باشد مؤثر در جهان	—First of a Chain Of Ten Intelligences, of which the Last ...	Ten is the Chain of Intelligences, O sagacious one, and that Tenth is operative in the universe.
کارگر چون اوست در گیتی تمام عقل فعالش ازان کردند نام	<i>Sole</i> Agent is in this our Universe, Active Intelligence so call'd; The One	Since he is the artificer in the entire world, He has therefore been called the Active Intellect;
اوست در عالم مفیض خیر و شر اوست در گیتی کنیل نفع و ضرر	Distributor of Evil and of Good, Of Joy and Sorrow,	It is he who dispenses good and evil in the world, He who is responsible for profit and loss in the universe.
نیستش پیوند جسمانی و جسم گنج او مستغنی آمد زین طلسم او به ذات و فعل خود زین‌ها جداست کرد بی پیوند اینها هر چه خواست	<i>Himself apart from Matter,</i> In Essence and in Energy—his Treasure Subject to no such Talisman—He yet Hath fashion'd all that is—	He has no corporeal relationship, no body; his treasure has no need of this talisman; In essence and action he is apart from these things, he made whatever he pleased without any such connexion.
روح انسان زاده تأثیر اوست نفس حیوان سخره تدبیر اوست	Material Form, And Spiritual, sprung from Him	The human spirit was born of his influence, the human soul is subject to his control;
زیر فرمان ویند اینها همه غرق احسان ویند اینها همه	—by Him Directed all, and in his Bounty drown'd. Therefore is He that Firmán-issuing Shah To whom the World was subject. But because	all these things are under his command, all these things are drowned in his beneficence. He is the ukase-issuing king; the others

متن فارسی	برگردان اول (۱۸۵۶)	برگردان دوم (۱۸۷۹)
او شه فرمانده است و دیگران زیر فرمان وی از فرمان‌بران		are his servants, and under his command.
چون به نعت شاهی او آراسته ست راهدان از شاه او را خواسته ست	—	Since he is adorned with the attribute of kingship the initiate of the Path intended him by the King.
بر جهان فیضی که از وی می‌رسد بر وی از بالا پیاپی می‌رسد	What He distributes to the Universe Himself from still a Higher Power receives,	The grace which flows upon the world from him descends upon him continuously from above;
پیش دانا راهدان بوالعجب فیض بالا را حکیم آمد لقب	The Wise, and all who comprehend aright, Will recognise that Higher in The Sage.	for the learned and wonderful initiate of the Path the supernal emanation was nicknamed the Sage.
روح پاکش نفس گویا گشته اسم زاده زین عقل است بی پیوند جسم هست بی پیوندی جسمش مراد آن که گفت این از پدر بی جفت زاد زاده‌ای بس پاکدامان آمده ست نام این زاده سلامان آمده ست	His the Prime Spirit that, spontaneously Projected by the Tenth Intelligence, Was from no Womb of Matter reproduced A Special Essence called The Soul—a Child Fresh sprung from Heaven in Raiment undefiled Of Sensual Taint, and therefore call'd Salámán.	His pure spirit, which is named the Rational Soul, was born of this Intelligence without bodily connexion; this absence of bodily connexion is the meaning of his saying, he was born of his father without a mate. A child sufficiently clean-skirted came; the name of this child was Salaman.
کیست ابسال این تن شهوت‌پرست زیر احکام طبیعت گشته پست	And who Absál—The Lust-adoring Body, Slave to the Blood and Sense—	Who is Absal? This passion-worshipping body, become abject beneath the decrees of nature.
تن به جان زنده ست و جان از تن مدام گیرد از ادراک محسوسات کام	—through whom The Soul, Although the Body's very Life it be, Does yet imbibe the Knowledge and Desire Of Things of Sense;	The body lives by the soul, and the soul from the body forever Takes its desire of perceiving sensible objects;

متن فارسی	برگردان اول (۱۸۵۶)	برگردان دوم (۱۸۷۹)
هر دو زن رو عاشق یکدیگرند جز به جبر از صحبت هم نگذرنند	and these united thus By such a Tie God only can unloose, Body and Soul are Lovers Each of other.	therefore each of the two is in love with the other, they only part company with one another for a good purpose.
چیست آن دریا که در وی بوده‌اند وز وصال هم در او آسوده‌اند بحر شهوت‌های حیوانیست آن لجه لذات نفسانیست آن عالمی در موج او مستغرق‌اند واندر استغراق او دور از حقتند	What is The Sea on which they sail'd?—The Sea Of Animal Desire—the Sensual Abyss, Under whose Waters lie a World of Being Swept far from God in that Submersion.	What is that sea upon which they sailed and in which they were regaled with union with each other? That is the sea of animal passions, that is the billow of carnal delights; a whole world of beings is drowned in its wave, and, being drowned, they are far away from Truth.
چیست آن اِسال در صحبت قریب وان سلامان ماند از وی بی نصیب باشد آن تأثیر سن انحطاط طی شدن آلات شهوت را بساط کرده جا محبوب طبع اندر کنار وآلت شهوت فرومانده ز کار	And wherefore was it <u>Aiwa</u> in that <u>Isle</u> Deceived in her Delight, and that <u>Salámán</u> Fell short of his Desire?—That was to show <u>How Passion tires, and how with Time begins</u> <u>The Folding of the Carpet of Desire</u>	What is that Absal, duped in that companionship, and Salaman remaining without portion of her? That is the effect of the age of declining, the rolling up of the carpet of passion's instruments, the beloved of the natural man being put aside and the instrument of passion fallen out of use.

۲.۴ تحلیل و بررسی راهبردهای ترجمه‌ای در بخش انجامین دو برگردان انگلیسی منظومه

در تحلیل ابیات فارسی منظومه جامی و دو ترجمه فیتزجرالد در پرتو راهبردهای چسترمن، هر بیت را با توجه به سه دسته اصلی از راهبردهای چسترمن (نحوی، معنایی، و منظورشناختی) بررسی می‌کنیم تا تفاوت‌های ترجمه و نحوه انتقال معانی فارسی به انگلیسی مشخص شود.

۱. تحلیل راهبردهای نحوی

در این بخش، توجه بر نحوه انتقال ساختارهای دستوری از فارسی به انگلیسی است. در نمونه‌های ارائه‌شده، برخی تغییرات ذکرشده عبارتند از:

- تغییر در ترتیب کلمات: برای نمونه، در عبارت «صانع بی چون چو عالم آفرید»، ترجیح فیتزجرالد این است که به جای واژگان کلیدی مانند «صانع» و «عقل اول» در فارسی، از «The Incomparable Creator» و «The First Intelligence» استفاده کند.
- تبدیل جملات مرکب به ساده: برخی عبارات پیچیده فارسی در ترجمه‌ها به جملات ساده‌تر یا دو جمله مجزا تبدیل شده‌اند. برای مثال، در ترجمه عبارت «ده بود سلک عقول ای خرده دان»، فیتزجرالد این مفهوم را به دو بخش تقسیم کرده است «First of a Chain Of Ten Intelligences».

۲. تحلیل راهبردهای معنایی

در راهبردهای معنایی، تمرکز بر معنای واژگان و نحوه انتخاب معادل‌های دقیق در زبان مقصد است:

- تغییر یا جایگزینی واژگان: در عبارت «عقل فعالش ازان کردند نام»، واژه «عقل فعال» به «Active Intelligence» ترجمه شده که معنای دقیق را حفظ می‌کند، ولی «عقل فعال» در فارسی مفهوم فلسفی عمیق‌تری دارد که ممکن است در ترجمه انگلیسی به صورت کاملاً مستقیم منتقل نشود.
- افزودن توضیحات تفسیری: ترجمه‌های فیتزجرالد گاه مفاهیم را به طور ضمنی توضیح می‌دهند. محض نمونه، در ترجمه «اوست در عالم مفیض خیر و شر»، از عبارت «Distributor of Evil and of Good, Of Joy and Sorrow» استفاده شده است

راهکارهای ترجمه‌ای فیتزجرالد در دو برگردان *سلامان* و ... (ابوالفضل حری) ۱۹۷

که با افزودن «Of Joy and Sorrow» به نوعی در تلاش است تا معنی گسترده‌تری از خیر و شر را ارائه دهد.

۳. تحلیل راهبردهای منظورشناختی

راهبردهای منظورشناختی به تغییرات مرتبط با معنا در سطح گفتمانی و فرهنگی اشاره دارد، و نقش مخاطب و هدف ترجمه را در نظر می‌گیرد:

- رعایت سطح رسمی زبان: در ترجمه فیتزجرالد، زبان رسمی و ادبی حفظ شده است، که با لحن اصلی متن فارسی سازگار است. این امر در استفاده از اصطلاحاتی مانند «Sole Agent» و «Firmán-issuing Shah» مشهود است که فیتزجرالد برای ایجاد حس و حال شاعرانه و فلسفی متن از آن‌ها بهره برده است.
- تأثیر مخاطب: فیتزجرالد ترجمه‌ها را به نحوی انجام داده که برای خواننده انگلیسی‌زبان مفهوم و روان باشد و از اصطلاحات رایج در ادبیات انگلیسی بهره گرفته است. به عنوان مثال، عبارت «Tenth Intelligence» که با فلسفه و عرفان اسلامی آشنا نیست، به طریقی ساده شده و قابل درک شده است.

در مجموع، نگاهی کلی به مقایسه ابیات با دو برگردان فیتزجرالد و توجه به تلخیصی که فیتزجرالد از منظومه جامی در برگردان دوم به دست داده است، از برخی تفاوت‌ها در کاربست راهبردهای سه‌گانه نحوی و معنایی و منظورشناختی خبر می‌دهند:

۱. در برگردان نخست، فیتزجرالد عمدتاً از راهبردهای ترجمه‌ای نحوی مانند تغییر صورت، تغییر بند و جمله‌واره و ساختار و ترجمه تحت‌اللفظی استفاده کرده است. این راهبردها منجر به تغییرات نحوی و ساختاری در متن مقصد شده‌اند.

۲. در برگردان دوم، فیتزجرالد بیشتر از راهبردهای ترجمه‌ای معنایی و منظورشناختی مانند پالایش فرهنگی، حذف و کاهش اطلاعات، تصریح، تلخیص، و بومی‌سازی و طبیعی‌سازی بهره برده است. این راهبردها تأثیر بیشتری بر معنا و مفهوم متن مقصد داشته‌اند.

۳. برگردان نخست منظومه جامی به دلیل استفاده از راهبردهای نحوی، به متن اصلی وفادارتر است و تغییرات کمتری در آن ایجاد شده است. اما برگردان دوم به دلیل استفاده از راهبردهای معنایی و منظورشناختی، متن اصلی را بیشتر بازنویسی و تفسیر، و به زبان مقصد نزدیک‌تر کرده است.

۴. برگردان دوم با کاربرست راهبردها، اثری پذیرفتنی‌تر در اختیار مخاطب زبان و فرهنگ مقصد قرار داده، اما درعین‌حال، دقت و وفاداری به متن اصلی را ندارد.

در نهایت، تفاوت‌های اساسی بین دو برگردان، به تفاوت در راهبردهای ترجمه‌ای بازمی‌گردد: برگردان نخست به دلیل استفاده از راهبردهای نحوی، به متن اصلی وفادارتر است، اما برگردان دوم با استفاده از راهبردهای معنایی و منظورشناختی، متن اصلی را بیشتر بازنویسی و تفسیر کرده است.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

چنان‌که از توصیف و تحلیل داده‌های ابیات انجامین منظومه جامی پیداست، فیتزجرالد از راهکارهای ترجمه‌ای مختلف بهره برده است. حال، پرسش این است که یافته‌ها و نتایج مترتب بر این تحلیل داده‌ها کدام است؟ چنان‌که نشان دادیم، فیتزجرالد در دو نسخه اولیه و ثانویه ترجمه خود از منظومه عرفانی جامی، رویکردهای مختلف را به خدمت گرفته است. از این رو، فیتزجرالد می‌کوشد در اولین نسخه ترجمه (۱۸۵۶)، تا به اندازه بسیار به متن جامی وفادار بماند و ترجمه‌ای لفظ به لفظ ارائه کند. با این حال، به پاره‌ای تغییرات، حذف و اضافات، و تغییر در تأکیدها و صراحت بیان نیز دست می‌زند. برای نمونه، واژه «یادت» را بدون توجه به انتقال معنای عرفانی عمیق آن، صرفاً به «خاطره» برمی‌گرداند. برعکس، فیتزجرالد در دومین نسخه ترجمه (۱۸۷۹) که تقریباً دو دهه بعد انجام می‌گیرد، از متن جامی فاصله می‌گیرد و رویکردی آزادانه‌تر و تفسیری‌تر اتخاذ می‌کند و به نوعی «بازنویسی» از برخی تصاویر نزدیک می‌شود. محض نمونه، عبارت دوپهلوی «لب شیرین» را به عبارت تک‌پهلوی «چشم شیرین» برمی‌گرداند و در این بازنویسی، برخی ابیات ناظر به داستان *وامق و عذرا* را نیز کاملاً حذف می‌کند.

ممکن است در نگاهی کلی بتوان این ادعا را مطرح کرد که فیتزجرالد در نسخه دوم ترجمه، انتقال مفاهیم و معانی عرفانی را بر ترجمه لفظ به لفظ عبارات ترجیح داده، و در کل، ترجمه‌ای ناموازی ارائه کرده است. بنابراین، در نگاهی کلی، فیتزجرالد در اولین ترجمه خود از *سلامان و ايسال*، متن محور و متکی به منظومه جامی عمل کرده و برگردانی بومی و مطابق با قواعد نحوی زبان فارسی ارائه کرده است؛ و در دومین ترجمه، برگردانی تفسیری و برداشتی آزادانه‌تر از ابیات نمادین و عرفانی منظومه جامی به دست داده است. از این رو، از منظر راهبردهای چسترمن، فیتزجرالد در ترجمه اول، عمدتاً از راهبردهای نحوی

و معنایی و به میزان اندک، از راهبردهای منظورشناختی بهره گرفته است؛ برعکس در ترجمه دوم، بیشتر از راهکارهای منظورشناختی و معنایی، و کمتر از راهبردهای نحوی بهره برده است. چنان که گفته شد، راهبردهای نحوی و معنایی و منظور شناختی، به ترتیب، فرم، معنا، و منظور و پیام متن را دستکاری می‌کنند و تغییر می‌دهند.

به نظر می‌رسد کاربست راهبردهای ترجمه‌ای چسترمن در دو نسخه از ترجمه *سلامان* و *ابسال* با دیدگاه‌های خاص خود فیتزجرالد درباره نحوه ترجمه نیز در هماهنگی باشد، چه فیتزجرالد نیز در نسخه اول کوشیده رنگ و بوی شرقی و به ویژه عرفانی منظومه جامی را حفظ کند، اما در نسخه دوم، این دیدگاه را کنار گذاشته و موضعی آزادانه‌تر اتخاذ کرده است. چنان که شخصاً نیز «پرستوی زنده را بر عقاب مرده»، یعنی حفظ روح و جان‌مایه اثر را بر ترجمه تحت‌اللفظی ترجیح می‌داد. این تغییر موضع فیتزجرالد ممکن است ناشی از موضعی برتری‌جویانه باشد که درباره شاعران فارسی‌گو اتخاذ کرده بود مبنی بر اینکه می‌توان با شاعران فارسی «طبع‌آزمایی» کرد، چون شاعرانی چندان مایه‌ور نیستند. در پاسخ به این نوع نگاه برتری‌جویانه، چند نکته انتقادی را مطرح می‌کنند. برخی این نوع نگاه برتری‌جویانه فیتزجرالد را حاصل نگاه و رویکرد استعماری بریتانیا در کل، و فیتزجرالد به ویژه به فرهنگ شرقی می‌دانند، چنان که از رویکرد ترجمه‌ای مفسرانه و اقتباسی وی پیداست. در برابر، برخی معتقدند فیتزجرالد از رهگذر «بازنویسی»، اندیشه و بینش شاعران فارسی را در فرهنگ انگلیسی‌زبان جانی دوباره داده است، چنان که در دومین برگردان *سلامان* و *ابسال* و نسخ چهارگانه برگردان وی از رباعیات خیام پیداست. در عین اینکه، این گذار فیتزجرالد از رویکرد ترجمه لفظ به لفظ به ترجمه تفسیری یا اقتباسی با تحول راهبردهای نحوی و معنایی در برگردان نخست، به اتخاذ راهبردهای منظورشناختی و پویا و ارتباطی در دومین برگردان نیز هم‌خوانی دارد.

وانگهی، نتایج مترتب بر دومین برگردان فیتزجرالد، در راستای اهداف حاصل از یافته‌های صفارپور (۲۰۱۶) نیز قرار دارد. صفارپور نشان می‌دهد فیتزجرالد در ترجمه منظومه جامی، فرهنگ شرقی را از رهگذر کاربست برخی راهبردهای پیشنهادی آیکسلا (۱۹۹۶) از جمله: بومی‌سازی و همگانی‌سازی جزئی و کامل و گاه، حذف و افزودهایی در اختیار مخاطبان انگلیسی‌زبان قرار داده و کوشیده است از بومی‌سازی برای انتقال مفاهیم و اصطلاحات آشنا در فرهنگ انگلیسی، و از همگانی‌سازی برای انتقال مفاهیم فرهنگ شرقی به فرهنگ انگلیسی استفاده کند. از این نظر، این راهبردها همانند راهبردهای معنایی و

منظورشناختی پیشنهادی چسترن عمل می‌کنند. همچنین، نتایج این مقاله در راستای دیدگاه صفاری (۱۳۵۷) و لؤلؤبی (۱۳۷۴) نیز قرار دارد، چه فیتزجرالد نیز کوشیده است برگردانی از *سلامان و ایسال* را ارائه کند که «برای مردم انگلیس در عهد ویکتوریا خواندنی»، و «زیبا و فصیح» و مطابق با سنت شعر انگلیسی باشد.

حال باتوجه به تحلیل‌های انجام‌شده و بررسی کیفی نمودارها در زمینه‌ی راهبردهای به‌کاررفته توسط فیتزجرالد، می‌توان فرضیه مطرح‌شده را به شکل دقیق‌تری ارزیابی کرد و نتایج آن را در سطوح خرد و کلان بررسی کرد.

۱.۵ فرضیه اولیه: انتخاب راهبردهای خرد و کلان

در فرضیه اولیه ذکر شد که فیتزجرالد در ترجمه اول از راهبردهای نحوی و معنایی به طور عمده استفاده کرده و در ترجمه دوم به سمت راهبردهای معنایی و منظورشناختی حرکت کرده است، که نتیجه آن بازنویسی گسترده و تغییرات عمده در ترجمه دوم بوده است. نمودارها و تحلیل‌های کیفی نشان دادند تغییرات نحوی و معنایی در ترجمه‌ها، به‌ویژه در قالب جایگزینی واژگان و تغییرات دستوری، درخور تأمل هستند.

۲.۵ بررسی راهبردهای خرد و تأثیر آن‌ها در سطح کلان

تحلیل کیفی نشان می‌دهد فیتزجرالد با استفاده از تغییرات نحوی و معنایی کوشیده ترجمه‌ای روان و خوانا و مطابق با سنت ادبی زبان انگلیسی ایجاد کند. در برگردان اول (۱۸۵۶)، فیتزجرالد در بیشتر مواقع، از تغییرات دستوری و جایگزینی واژگان بهره گرفته است تا مفاهیم عرفانی جامی را به‌گونه‌ای که برای خواننده انگلیسی‌زبان مفهوم باشد، منتقل کند. این امر در سطح خرد برگردان اول مشهود است و بررسی‌ها نشان می‌دهند این تغییرات، بر زبان و لحن متن ترجمه شده تأثیر گذاشته‌اند.

اما در برگردان دوم، با افزایش استفاده از راهبردهای منظورشناختی، نوعی بازنویسی جامع در سطح کلان صورت گرفته است که مفهوم کلی متن را به نحوی دگرگون کرده است. این تغییرات منظورشناختی، فیتزجرالد را به سمت تفسیر مجدد متن سوق داده‌اند و به نوعی او معنای عرفانی اثر را در قالبی ساده‌تر و با تأکید بر فهم فرهنگی خواننده انگلیسی بازسازی کرده است. به بیان دیگر، تغییرات کلان ناشی از استفاده گسترده از راهبردهای

منظورشناختی، به گونه‌ای بوده که معنای عرفانی و عمق فلسفی متن اصلی را متأثر کرده است.

۳.۵ تأثیر تغییرات کلان بر معنای کلی

در پرتو بررسی کیفی، تغییرات در سطح کلان که از سطح خرد راهبردهای فیتزجرالد نشئت گرفته، باعث شده‌اند معنای عرفانی و ساختار شاعرانه جامی در برگردان دوم ساده‌تر و روان‌تر، اما با مفهومی جدید ارائه شود. این امر از تغییر روش کلی فیتزجرالد در برگردان دوم خبر می‌دهد که دیگر به دنبال انتقال دقیق و مستقیم مضامین نیست، بلکه به بازآفرینی متنی با مفهوم و برداشت عرفانی ویژه برای مخاطب انگلیسی می‌پردازد.

بنابراین، فرضیه اولیه مبنی بر این که فیتزجرالد در ترجمه اول بیشتر از راهبردهای نحوی و معنایی استفاده کرده و در ترجمه دوم بر راهبردهای معنایی و منظورشناختی تمرکز داشته، تأیید می‌شود. نتایج تحلیل کیفی و کمی نشان می‌دهند این تغییرات خرد، در نهایت در سطح کلان به ایجاد اثری با مفاهیم و معانی متفاوت منجر شده‌اند. بنابراین، تغییرات عمده در سطح کلان باعث شده برگردان دوم نتواند همان مفهوم عرفانی جامی را به شکلی دقیق منتقل کند و به نوعی بازنویسی و تفسیر جدیدی از اثر بدل شده است.

در مجموع، راهبردهای ترجمه‌ای فیتزجرالد حال و هوای عرفانی اثر جامی را در سنت انگلیسی به اثری بازآفرینی شده تبدیل کرده است. اگرچه ترجمه او بخش‌هایی از مفاهیم عرفانی و فلسفی را حفظ کرده، اما تغییرات در سطح کلان، متن را به گونه‌ای قابل درک برای خواننده‌ی انگلیسی درآورده است که شاید از پیچیدگی‌ها و تأملات عمیق عرفانی اثر اصلی فاصله گرفته باشد. این امر باعث شده که ترجمه‌ی فیتزجرالد به جای انتقال مستقیم حال و هوای عرفانی جامی، بیشتر به عنوان یک اثر ادبی و فلسفی مستقل در سنت انگلیسی دیده شود که حالتی شاعرانه و فلسفی دارد اما به طور کامل منعکس‌کننده‌ی عمق عرفان اسلامی و فلسفه‌ی جامی نیست.

طرفه اینکه، باتوجه به محبوبیتی که ترجمه فیتزجرالد از رباعیات خیام برخلاف منظومه جامی کسب کرده، مقایسه راهبردهای ترجمه‌ای فیتزجرالد در ترجمه‌ی منظومه‌ی جامی و رباعیات خیام نشان می‌دهد که او در هر دو اثر از راهبردهای خلاقانه و متنوعی استفاده کرده است. با این حال، هدف، سبک، و میزان وفاداری فیتزجرالد در هر یک از این ترجمه‌ها متفاوت است. به طور خلاصه، ترجمه‌ی رباعیات خیام بیشتر بازآفرینی شاعرانه و

فلسفی است، در حالی که در منظومه‌ی جامی تمرکز بیشتری بر بازسازی مفاهیم عرفانی و تمثیلی وجود دارد. از این رو، می‌توان گفت فیتزجرالد با اهداف متفاوتی به ترجمه‌ی رباعیات خیام و منظومه‌ی جامی پرداخته است:

- در ترجمه‌ی رباعیات خیام، او بیشتر به دنبال انتقال حال و هوای فلسفی و شک‌گرایانه بوده و از راهبردهای معنایی و منظورشناختی استفاده کرده تا به مخاطب انگلیسی مفاهیم فلسفی و انسانی خیام را نزدیک کند. نتیجه آن، بازنویسی فلسفی و ادبی است که بیشتر غربی به نظر می‌رسد و عمق عرفانی خاصی در آن دیده نمی‌شود.

- در ترجمه‌ی منظومه‌ی جامی، فیتزجرالد بیشتر به بازسازی حال و هوای عرفانی و تمثیلی توجه داشته است و با استفاده از راهبردهای نحوی و معنایی سعی در انتقال برخی از جنبه‌های عرفانی داشته است. با این حال، در برگردان دوم از منظومه‌ی جامی، با تمرکز بر راهبردهای منظورشناختی، فیتزجرالد به نوعی بازنویسی شاعرانه و تمثیلی دست زده است که از عرفان اسلامی و عمق فلسفی اثر فاصله گرفته است.

بنابراین، فیتزجرالد در ترجمه‌ی رباعیات خیام اثری فلسفی و فردگرایانه خلق کرده، درحالی‌که ترجمه‌ی منظومه‌ی جامی بیشتر به سوی بازآفرینی عرفانی و تمثیلی رفته و به نوعی تبدیل به تفسیری جدید از اثر شده است. این تفاوت در راهبردها نشان می‌دهد فیتزجرالد در هر اثر بنا به فضای متن و مخاطب هدف، از راهبردهای متفاوتی برای ایجاد حال و هوای خاص بهره برده است.

از این رو، یکی از دلایل اصلی موفقیت ترجمه‌ی فیتزجرالد از رباعیات خیام در سنت انگلیسی و عدم اقبال به ترجمه‌های مشابه از آثار عرفانی چون منظومه‌ی جامی یا منطق‌الطیر عطار، تفاوت عمیق در بستر فکری و روحیه‌ی فرهنگی انگلستان در سده‌ی نوزدهم است. در این دوره، فلسفه انگلیسی و فضای فکری غربی به‌طور کلی با جنبه‌های خاصی از تفکرات خیامی و همچنین مضامین خاص فلسفی و شک‌گرایانه‌ای که در آثار او وجود داشت، نزدیکی بیشتری داشت.

در مجموع، یافته‌های مقاله را می‌توان در چند محور جمع‌بندی کرد:

۱. راهبردهای نحوی در مقابل راهبردهای معنایی: چسترمن بین راهبردهای نحوی که بر ویژگی‌های زبانی صوری متن تمرکز دارند و راهبردهای معنایی که بر اولویت معنا و تبعات منظورشناختی تمرکز دارند، تفاوت قائل می‌شود. پژوهش نشان می‌دهد

راهکارهای ترجمه‌ای فیتزجرالد در دو برگردان *سلامان* و ... (ابوالفضل حری) ۲۰۳

فیتزجرالد در برگردان اول خود عمدتاً از راهبردهای نحوی مانند ترجمه تحت‌اللفظی و تغییر ساختار جمله بهره برده، درحالی‌که در برگردان دوم خود بیشتر از راهبردهای معنایی و منظورشناختی مانند پالایش فرهنگی، خلاصه‌سازی و طبیعی‌سازی و به ویژه حذف پاره‌اطلاعات بهره گرفته است.

۲. نقش مترجم و زمینه فرهنگی: چسترمن بر اهمیت آگاهی مترجم از تعصبات خود و زمینه فرهنگی مخاطب تأکید دارد. به نظر می‌رسد فیتزجرالد در دو برگردان خود، رویکردی در حال تکامل از ترجمه‌ای بسنده و وفادارانه به ترجمه‌ای پذیرفتنی و اقتباسی را نمایش می‌دهد.

۳. بسندگی و پذیرفتگی: چسترمن بر این باور است که شایسته است مترجمان بین ترجمه‌ای بسنده و وفادارانه به متن اصلی و ارائه ترجمه‌ای پذیرفتنی و مفهوم برای فرهنگ مقصد تعادل برقرار کنند. پژوهش نشان می‌دهد ترجمه دوم فیتزجرالد، به همان میزان که از نظر فرهنگی مناسب‌تر است، برخی از دقت‌ها و وفاداری به منظومه جامی را در مقایسه با ترجمه اول، از دست داده است.

۴. راهبردها و پیامدهای آنها: پژوهش نشان داد انتخاب راهبردهای فیتزجرالد، مانند راهبردهای نحوی در مقابل راهبردهای معنایی، ساختار و صورت کلی منظومه جامی را در دو برگردان و به‌طریق اولی، برگردان دوم، تغییر داده است. در عین حال، چسترمن بر نقش مترجم، اهمیت زمینه فرهنگی و نیاز مترجم به برقراری تعادل میان بسندگی و وفاداری به متن مبدأ و پذیرفتگی و قرابت به متن مقصد، تأکید می‌کند. این پژوهش نشان می‌دهد رویکرد فیتزجرالد بسته به نوع راهبردهای ترجمه‌ای، از ترجمه‌ای بسنده و وفادارانه به منظومه جامی در برگردان نخست (۱۸۵۶)، به ترجمه‌ای پذیرفتنی و اقتباسی و وفادار به فرهنگ مقصد در برگردان دوم (۱۸۷۹)، تغییر کرده است که بازتابی از کاربست چارچوب نظری چسترمن است.

۶. جمع‌بندی

این مقاله کوشید دو برگردان انگلیسی فیتزجرالد از منظومه *سلامان* و *اسال* جامی را از منظر راهبردهای ترجمه‌ای پیشنهادی چسترمن، توصیف و تحلیل و تبیین کند. هدف اصلی نیز این بود که نشان بدهد چگونه می‌توان دو برگردان فیتزجرالد را از منظر راهبردهای

چسترمن تبیین کرد و نتایج مترتب بر آن کدام‌اند. این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شد. ابتدا، دو برگردان فیتزجرالد از بخش آغازین منظومه به همراه برگردان متأخرتر آربری توصیف و مقایسه و تحلیل شد. آن‌گاه دو برگردان فیتزجرالد از بخش انجامین نیز توصیف و تحلیل شد. در بخش توصیفی، دو برگردان فیتزجرالد با متن اصلی مقایسه، و به برخی تغییرات واژگانی اشاره شد. در بخش تحلیلی، این تغییرات بر اساس چارچوب نظری چسترمن بررسی اجمالی شد. نتایج نشان داد فیتزجرالد در برگردان نخست عمدتاً از راهبردهای نحوی چسترمن بهره برده که به ترجمه‌ای وفادارانه به متن فارسی منجر می‌شود، چه از نظر چسترمن، راهبردهای نحوی، فرم و شکل متن اصلی را تغییر می‌دهند. از این رو، فیتزجرالد در برگردان نخست خود، از راهبردهایی مانند گرت‌به‌برداری نحوی و ترجمه تحت‌اللفظی و دیگر شگردهای فرعی راهبرد نحوی پیشنهادی چسترمن بهره برده است. برخلاف، در برگردان دوم، فیتزجرالد عمدتاً از شگردهای دو راهبرد معنایی و منظورشناختی چسترمن بهره گرفته و در نهایت، ترجمه‌ای آزاد، تفسیری و اقتباسی از منظومه جامی ارائه کرده است. در واقع، در برگردان دوم، فیتزجرالد کوشیده است منظومه جامی را به گونه‌ای «بازنویسی» کند که برای خوانندگان انگلیسی‌زبان پذیرفتنی‌تر باشد. از این رو، برگردان دوم، مطابق با خواست و علاقه مخاطبان انگلیسی بومی‌سازی شده است. این بومی‌سازی ممکن است مطابق با دیدگاه‌های ترجمه‌ای شخص فیتزجرالد و موضع‌گیری وی نسبت به زبان و فرهنگ شرقی نیز باشد که نوعی نگاه برتی‌جویانه است. این دیدگاه، چنان‌که نشان داده شد، ممکن است در راستای اهداف استعماری مستشرقان کمپانی هند شرقی نیز باشد. با این حال، واقعیت این است که مترجمانی مانند فیتزجرالد توانسته‌اند آثار فارسی را در اختیار مخاطبان اروپایی قرار بدهند و ترجمه آثار ادبی را به پلی ارتباطی میان دو فرهنگ شرقی و غربی بدل کنند و زمینه را برای درک و تعامل فرهنگی میان ملل مختلف فراهم آورند. با این حال، این نکته همچنان جای بحث دارد که چرا بااینکه فیتزجرالد از رهگذر ترجمه اقتباسی توانسته خیام را شهره آفاق کند، اما جامی را نتوانسته به این جایگاه برساند. به دیگر سخن، چرا خوانندگان آن‌گونه که از رباعیات خیام استقبال کرده‌اند از منظومه *سلامان و ابسال* استقبال نکرده‌اند با اینکه فیتزجرالد در هر دو ترجمه عمدتاً از رهکار ترجمه آزاد و تفسیری و اقتباسی بهره برده است؟ عمده پژوهشگران استقبال جامعه اروپایی از رباعیات خیام را از جمله به دلیل آمادگی جامعه عصر ویکتوریایی برای پذیرش اندیشه‌های خیام ذکر کرده‌اند. آیا بر این اساس، می‌توان

راهکارهای ترجمه‌ای فیتزجرالد در دو برگردان *سلامان* و ... (ابوالفضل حری) ۲۰۵

کم‌اقتبالی به جامی را به دلیل یا دلایل ناهمسانی جامعه‌ی اواخر عصر ویکتوریا با اندیشه‌های عرفانی جامی دانست؟ یا اینکه دلایلی دیگر در میان است؟ نیاز است در مطالعات آتی به این نوع پرسش‌ها در ادامه‌ی مقاله‌ی کنونی، پرداخته شود.

کتاب‌نامه

- جامی، عبدالرحمان (۱۳۵۵). *منظومه‌ی سلامان و ابسال*. کوشش شرف‌الدین کتبی. بمبئی: مطبعه‌ی قیّمه.
- جوادی، حسن (۱۳۹۶). *تأثیر ادبیات فارسی در انگلیسی*. تهران: سمت.
- حری، ابوالفضل (۱۴۰۳). سلام و ابسال فیتزجرالد جامی: بررسی بازنویسی فیتزجرالد از منظومه‌ی عرفانی جامی بر اساس دیدگاه لفویر (۱۹۹۲). پژوهش‌های ادب عرفانی، ۱۷ (۲)، ۱۴۵-۱۶۳. 10.22108/JPLL.2024.141717.1841
- صفاری، کوکب (۱۳۵۷). افسانه‌ها و داستان‌های ایرانی در ادبیات انگلیسی (در سده‌های هفدهم و نوزدهم میلادی تا سال ۱۸۵۹ پژوهشی در ادبیات تطبیقی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- لؤلؤبی، پروین (۱۳۷۴). ادبیات فارسی و ادوارد فیتزجرالد و ادبیات فارسی. *مجله‌ی فرهنگ*، ۱۸، ۱۹۲-۱۶۱.
- یوحان، جان د. (۱۳۸۵). *گستره‌ی شعر پارسی در انگلستان و آمریکا*. ترجمه‌ی احمد تمیم‌داری. تهران: روزنه.
- Arberry, A. J. (1956). *FitzGerald's Salaman and Absal: A study*. London: Cambridge University Press.
- Chesterman, A. (1997). *Memes of translation: The spread of ideas in translation theories*. Helsinki: University of Helsinki.
- Davis, D. (2013). Edward FitzGerald, Omar Khayyam and the Tradition of Verse Translation into English. In A. Poole, C. van Ruymbeke, W. H. Martin, & S. Mason (Eds.), *FitzGerald's Rubaiyat of Omar Khayyam: Popularity and Neglect* (pp. 1-14). London: Anthem Press.
- Drury, A. (2015). *Translation as transformation in Victorian poetry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Emami, H. (2006). *FitzGerald as a Translator and Mediator of Persian Literature* (PhD thesis). University of Birmingham.
- Farahzad, F. (2006). Strategies of Appropriation: Khayyam and Rumi. *Translation Studies*, 4(15), 44-52.
- Mian, A. A. (Ed.). (2021). *The Bruce B. Lawrence Reader: Islam beyond Borders*. Durham and London: Duke University Press.
- Saffarpour, M. A. (2016). *A Study on Transferring Culture-oriented Elements in Jami's Salaman and Absal Translation* (Unpublished MA thesis). Birjand University, Birjand, Iran.

- Terhune, A. M. (1947). *The Life of Edward FitzGerald, Translator of the Rubáiyát of Omar Khayyám*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Terhune, A. M., & Terhune, A. B. (Eds.). (1980). *The Letters of Edward FitzGerald* (4 vols.). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Toury, G. (1995). *The nature and role of norms in translation*. In Venuti, L. *The translation studies reader*. London: Routledge.